

REPLIK

RETORIKKEN, DEKONSTRUKTIONEN & DEN POSTMODERNE SKEPSIS

Paul de Mans retorikbegreb er problematisk, for ikke at sige mærkeligt. Hvordan kan man hævde at kommunikation ikke er mulig - netop på grund af retorikken? Alligevel advarer forfatteren til denne tema-replik mod overfladisk at affeje den dekonstruktivistiske skepsis. Dekonstruktionen har været med til at synliggøre store erkendelsesmæssige problemer i vor tid – problemer som kun kan løses gennem en mere stringent og radikalt gennemtænkt retorik end den vi hidtil har kendt.

Af Jørgen Holmgaard

Det er ganske bemærkelsesværdigt, at Paul de Man mener at kunne "påkaldte styrken i en ældgammel tradition",¹ samtidig med at han i sine skrifter fremlægger en retorikfortolkning, der helt snævert fokuserer på én bestemt lille del af den retoriske traditions korpus: *elocutio* – læren om troper og figurer. Retorikhistorisk anskuet forekommer det mig, at han hermed i en næsten parodisk spejlvending gentager det 19. og tidlige 20. århundredes nedskrivning af retorikken til kun at udfylde funktionen *ornatus*. Om det er mod eller med bedre vidende, skal jeg ikke kunne sige. Men bemærkelsesværdigt er det i slutningen af det 20. århundrede at forstå retorikken i en så snæver, ja næsten aparte definition.

Mindst ligeså påfaldende er det, at de Mans retorikfortolkning ikke desto mindre i talrige sammenhænge er blevet diskuteret som et seriøst bud på en moderne aktualisering af den retoriske tradition. Den nævnte snæverhed i de Mans retorikopfattelse er i den forbindelse kun én kilde til forundring. Den anden og større forundring udspringer af selve det grundforhold, at de Mans retorikopfattelse på det snævraste er knyttet sammen med en udpræget dystopisk opfattelse af vores mulighed for at kommunikere mening gennem sproget. Generelt genlyder i hans skrifter denne erkendelsesmæssige og kommunikative

pessimisme, blandt andet i hans kærlighed til metaforen 'blindhed'. I direkte modsætning hertil har den retoriske tradition siden de førosokratiske retorikere altid beskæftiget sig med, hvordan man klogt og virkningsfuldt formulerer en mening således, at modtageren bliver overbevist om dens rigtighed. Her er præmissen naturligvis, at kommunikation er mulig og ikke – som de Man mener – at muligheden for kommunikation opløses igennem selve den tropologiske karakter af den retorik, der skulle tjene til at befordre den. Det er derfor svært at finde dybere modsætninger i henseende til tænkemåde og grundpræmisser end netop imellem de Man og den retoriske tradition.

Går vi et trin ned til de mere konkrete positioner i de Mans 'retoriske skrifter' findes endnu en række punkter, hvor det kan undre, at han uden stor modstand synes at have undet accept af sine opfattelser. Det gælder eksempelvis hans beskrivelse af forholdet mellem på den ene side retorikken, på den anden side logikken og grammatikken. Hans primære ærinde med hårdt at modstille disse størrelser er kritisk at udhænge de franske strukturalister for at ordne retorikken under logikken og grammatikken. Jeg har eftervist, at denne påstand teorihistorisk ikke er helt korrekt,² selv om den umiddelbart kan lyde meget rimelig. Men også hvis man undersøger de Mans

synspunkt uafhængigt af denne polemik, er der problemer. Han forholder sig nemlig slet ikke til de forskelle, relationen mellem retorik og logik historisk har undergået. Og den opfattelse af termen 'grammatik', som han arbejder med, blandt andet når han forbinder den med maskin-metaforen (se Michael Gustavssons artikel), kan kun selektivt finde støttepunkter. I et nøgternt historisk perspektiv virker de Mans formuleringer meget mærkelige.

Uden dog at være helt så flagrant gælder noget tilsvarende de Mans Nietzsche-fortolkning. For mig at se er der ganske mærkbare accentforskelle mellem Nietzsches digterisk løftede kritik af sin samtids kultur- og videnskabsopfattelse og de Mans tørre, erkendelses-nihilistiske krebsegang.³ Jeg finder, at Nietzsches inciterende radikale tankegang om metaforen og retorikken iøvrigt peger mange andre steder hen end frem til netop de Mans konklusioner. Vil moderne teorier trække paralleller, kunne de sidste årtiers kognitive semantik formentlig med lige så stor eller større ret påberåbe sig Nietzsches opfattelse af metaforene og deres forvandlinger gennem sprogbrugen.

Som det bliver berørt i blandt andet Erik Bjerck Hagens artikel er det grundlæggende for de Mans retorikfortolkning, at han opfatter tropologien som mere fundamental end *persuasio*-dimensionen. Hagen medgiver helt rigtigt, at denne påstand jo er absurd, hvis den historisk relateres til Aristoteles, Quintilian eller Cicero. Alligevel argumenterer han for, at de Mans synspunkt ud fra en logisk betragtning kan være rigtig. Jeg føler mig ikke overbevist. Ud fra den brugte argumentation kunne man ligeså vel tale for, at det i stedet for *persuasio* er for eksempel selve bogstavkunsten, alfabetet eller sproget som sådan, der er det grundlæggende i retorikken. Men det må gælde om at fastholde, hvad der er det *specifikke* for retorikken; i så fald er det ingen definition

af et særligt aspekt af sproget eller sprogbrugen.

Jeg ser således mangfoldige problemer i de Mans særegne retorik-fortolkning, og vil grundlæggende sætte spørgsmålstegn ved selve hans anvendelse af ordet 'retorik' i forbindelse med det, han skriver om. Måske ville mange mystifikationer have været undgået, hvis han – og man – havde fastholdt dekonstruktionen som simpelthen en form for hermeneutisk-eksistentiel sprogfilosofi, ikke en teoretisk position, der med nogen naturlighed bør beskrives som retorisk eller neoretorisk.

Når dét ellers er slået fast, er der imidlertid intet i vejen for at forskyde synsvinklen til *ligbederne* mellem retorikken og dekonstruktionen. For et fællesskab i visse henseender findes sandelig også. Kort kunne man sige, at dekonstruktionen og retorikken er enige om, at vores repræsentationsredskaber – først og fremmest sproget naturligvis – ikke neutralt, transparent eller entydigt gengiver det, de er repræsentationer af. Med dette fællesskab får de også en række fælles modstandere på det filosofiske og teoretiske felt. Der findes vel nu om stunder meget få, der vil hævde en egentlig identitet mellem en – eksempelvis sproglig – repræsentation og det, den menes at referere til.⁴ Derimod finder man stadig den opfattelse udbredt, at det er muligt at foretage videnskabelige beskrivelser, hvor det anvendte repræsentationssprog ikke giver nogen forvrængning i forhold til den beskrevne virkelighed. En matematisk formel, der beskriver et fysisk emne, lægger ifølge denne opfattelse ikke nogen særlig vinkel på den natur, den beskriver, men giver en præcis og entydig redegørelse for, hvordan det i virkeligheden forholder sig med dette emne.

Fra dette ideal kan man generalisere længe eller kortere hen over det samlede vidensfelt. Nogle hævder, at det kan lade sig gøre at

1 "Calling upon the strength of an age-old tradition", "Semiology and Rhetoric", i: de Man: *Allegories of Reading*, New Haven 1979, side 8. Essayet findes i dansk oversættelse: "Semiologi og retorik", i: Lars Erslev Andersen og Hans Hauge (red.): *Tekst og trope*, Århus 1988.

2 Jeg henviser her til kapitel 4 i min *Teoriens topik*, København/Aalborg 1998. Også en række af de øvrige synspunkter i nærværende bidrag findes uddybet i bogen.

3 Lad mig om de Mans fortolkning af Nietzsches "Über Wahrheit und Lüge" i øvrigt henvise til Jørgen Egebaks lille detaljære, kritiske undersøgelse "Paul de Mans læsning af Nietzsche", i: *Kultur&Klasse* 67 (1990); det er et skandinavisk bidrag, som ikke synes bekendt, men nok kunne være relevant i denne forbindelse.

4 Derfor undrer det også, at Søren Kjörup i sin artikel parafraserer et synspunkt om "at ordene egentlig burde være identiske med de ting de betegner." Det er der få, der historisk har hævdet, og vist

foretage tilsvarende, i streng forstand *videnskabelige* beskrivelser ikke kun af biologiske og fysiologiske forhold etc., men også af sociale og bevidsthedsmæssige forhold. Omvendt vil andre sige, at de begreber og analyseredskaber man bruger, når man beskriver verden, er afgørende for, hvordan den kommer til at se ud, og at den videnskabelige erkendelse i hvert fald på det humane og sociale område er vævet uløseligt ind i en sådan kompleks relation mellem beskrivelse og emne. Mere radikalt kan der endda argumenteres for, at dette forhold ligeledes gælder i naturvidenskaberne, og at selv den strengeste matematiske formalisme inden for fysikken i sidste ende altid hviler på bestemte teoretiske antagelser.⁵

Endelig, alleryderst hvor tankegangen føres konsekvent til ende, står så det dekonstruktive synspunkt, der ikke kun hævder, at repræsentationssystemet farver og styrer erkendelsen, men at 'sproget' og dets retorik simpelthen *spærrer* for vores adgang til virkeligheden. At tro på erkendelse ved sprogets hjælp er at prisgive sig til illusioner. Hermed gør dekonstruktionen det hele meget enkelt for sig selv, og ret beset er der da heller ikke noget behov for særlig mange gange at eftervise synspunktet gennem praktiske analyser. Dekonstruktionens 'læsninger' og disses konklusioner må meget naturligt blive ensartede.

Det spørgsmål, dekonstruktionen med denne groteske radikalitet sætter på spidsen, er imidlertid reelt nok. Hvis sprogets referensrelation til en virkelighed ikke er spor enkel, og hvis det retoriske niveaus indflydelse på erkendelsen er mere end marginal, hvad afgør da, om udsagn og beskrivelser er sande eller ej? Et svar – som Søren Kjærups indlæg foreslår – kunne være, i stedet for at referere til absolutte og entydige parametre, som meget vel kan kaldes et absurd og urealistisk ideal, så at relatere sandheden til "den kommunikative situation som helhed". Blandet andet vil en handlings succes vil fortælle os, om den viden, den er foretaget ud fra, er korrekt, alias 'sand'.

Svaret kan umiddelbart synes bestikkende.

ingen moderne. Af sammenhængen fremgår det, at Kjærup heller ikke mener identitet, som han skriver, men snarere tænker på en *entydig* relation mellem ord og ting. Identitet og entydighed er ganske forskellige begreber, som der ikke er nogen grund til at

Ser man nærmere på det, har det dog ikke gehalt nok til at overbevise om det, der er dets hensigt at fortælle: at "[d]en postmoderne skepsis er ubegrundet." Søren Kjærups egne eksempler demonstrerer for så vidt, hvad der på næste niveau rejser sig af problemer, just som alt så ud til at være ordnet. Kjærup stiller en kæde af udsagn på række: "at jeg sidder ved et hvidt bord og skriver, at det er mandag i dag, at Sverige er et kongerige" og så videre frem til udsagnet "2+2=4". Eksemplifikationen bruges til at sætte spørgsmålstegn ved muligheden for "en egentlig sandhedsteori" med det argument, at "det er vanskeligt at se hvad der skulle være fælles for sande udsagn" som de anførte. Men helt bortset fra om eksemplifikationen kan bruges som argument for det, der er tanken med den, er det faktisk ikke svært at se noget fælles. Fælles er, at de nævnte udsagns sandhed i alle tilfældene beror på, at ingen har interesse i at anfægte det sæt af antagelser og den konsensus, der ligger bag. Ingen har interesse i at stille spørgsmålstegn ved oplysningen om farven på filosofens arbejdsbord. Ingen vil finde det fornuftigt at anfægte, at Sverige er et kongedømme. Og selv ikke indædte tilhængere af alternative tal- og regnesystemer vil bestride, at 2+2 ifølge vores alment vedtagne form for aritmetik giver summen 4.

Men erstattes eksemplerne med blot en smule anderledes udsagn, ændrer problemstillingen sig ganske meget. 'Tyrkiet er et demokratisk land', 'psykiske lidelser er biologisk betingede', 'der findes liv på Mars', 'universet opstod ved et 'big bang' – kunne være andre eksempler. I alle disse tilfælde gælder det nemlig omvendt, at der ikke tilnærmelsesvis findes én konsensus. Nogle iagttagere vil ud fra politiske kriterier og værdier benægte det første. Mange forskere inden for psykiatri og psykologi vil ud fra *deres* teorier og erfaringsmateriale benægte det andet udsagn. Og om de sidstnævnte naturvidenskabelige udsagns sandhed findes hele forskningstraditioner, som ud fra hver deres teorier og tolkninger af observationsdato er kommet frem til modsatte konklusioner. I perioder dominerer tilhængere af den ene opfattelse, i andre perioder deres modpart. Selv på de hårdeste naturvidenskabelige

felter vil ikke engang en betragtning af 'den kommunikative situation som helhed' eller en anvendelse af et pragmatisk effektivitetskriterium kunne hjælpe os til med nogen særlig sikkerhed eller entydighed at vide, hvad der er 'korrekt' eller 'sandt'. På de sociale og humanistiske felter gælder dette forhold endnu mere åbenlyst. Kun for så vidt angår de helt alment accepterede – og derfor mere uinteressante – dele af vor vidensverden kan det svar på den postmoderne skepsis, som Kjørup lægger frem, bruges til noget.

Det er nemlig slet ikke omkring de accepterede almindeligheder og dagligdags forhold, skoer trykker. Det egentlige problem med erkendelsens relativitet ligger i de mange vigtigere sammenhænge, hvor den er forbundet med eller direkte producerer modsatte former for opfattelser af tingenes tilstand: teoretisk og videnskabeligt, politisk og værdimæssigt. Hvad der er sandt, rigtigt eller endda nyttigt vil variere efter, hvor og af hvem synspunktet anlægges. Og det lægges i alle de kultur-sammenhænge, vi nu har med at gøre, netop forskellige steder af forskellige mennesker, grupper etc. Kunne alle disse relative opfattelser blot føje sig ind ved siden af hinanden uden i praksis at komme i konflikt, ville det ikke frembyde noget problem. Hvert individ og hver gruppe kunne da gå i sin egen virkelighed og finde sin egen sandhed. Men sådan forholder det sig naturligvis ikke. I og med at de udfolder sig inden for de samme institutioner, de samme sociale rammer, i den samme virkelighed, vil de forskelligartede opfattelser nødvendigvis geråde i konflikt og stille alle dem, der ikke besidder en forudgiven tro eller overbevisning, over for dybtgående valgproblemer. På den ene side gælder det, at sandhedskriterierne *de facto* er relativiseret radikalt, som det kan ses overalt i den verden, der også er dekonstruktionens udsigt og grobund. På den anden side har vi i øjeblikket ingen stærke strategier for, hvordan vi skal forholde os erkendelses- og handlingsmæssigt over for denne tilstand, hvor konsensus står i flertal og mangfoldigheden af kriterier for at vælge imellem dem kun sætter vanskeligheden i anden potens.

Det er bevidstheden om denne problema-

tik, der ligger bag dekonstruktionen såvel som bag den postmoderne skepsis mere generelt. Kjørups svar herpå er en beleven forsikring om, at det såmænd slet ikke står så galt til med at finde sandheden – eller sandhederne. Vi skal blot se på 'den kommunikative situation som helhed'. Men der skal givetvis mere til end den slags happy-go-lucky retorik, hvis nogen skal overbevises om, at dekonstruktionens dystopi med rimelighed kan udskiftes med en mere konstruktiv erkendelseholdning.

Det er tydeligvis en konstruktiv intention, der styrer de Man-fortolkningen i Erik Bjerck Hagens bidrag. Jeg er bestemt ikke så overtydet om soliditeten i de Mans 'læsninger', som Hagen er. Og man kan mene, at Hagens fortrøstning og henvisning til "det som faktisk skjer internt i teksten" (side 62) er en argumentation, der ikke kan klare sig over for den højtudviklede bevidsthed om fortolkningen og fortolkningens grænser, som han i øvrigt taler for. Og det er netop denne form for fortolkningsbevidsthed, Hagen vil kreditere de Man for at have bidraget til at fremme. Skønt yderlig kritisk over for de Mans læsninger og over for alle hans konkrete 'argumentationer', så kan jeg langt hen følge denne vurdering. Men vil også gerne give den en tilføjelse. Det forekommer mig nemlig åbenlyst, at når en så problematisk tænker og skribent kan finde en positiv respons hos et internationalt akademisk læsepublikum, så har det kun kunnet ske på en klangbund af generel karakter: den postmoderne skepsis. Uanset om man bryder sig om den, må denne skepsis accepteres som en kendsgerning, som det vil være overfladisk blot at affærdige med generelle forsikringer om retorikkens og pragmatikkens velsignelser.

Lad mig afslutte med nogle ganske kortfattede forslag til, hvordan de problemer, dekonstruktionen artikulerer så yderliggående, efter min mening indledningsvis kan gribes an på en frugtbar måde. Forskningsmæssigt vil det være vigtigt at afmystificere, hvordan det egentlig forholder sig med den ideale sandhedsforestilling, som dekonstruktionen og flere andre moderne, skeptiske positioner så skuffet vender sig bort fra. Det mest præcise sted at slå ned – historisk såvel som alment teoretisk – er

hos Aristoteles, der i sin logik er den første til at formulere forestillingen om og kriterierne for, hvordan uimodsigeligt sande udsagn kan frembringes. Det er her, den sandhedsforestilling, som dekonstruktionen endnu arbejder med, har sin oprindelse og stadig står i sin mest præcise udformning. Men Aristoteles skrev også en retorik, og i den tætte forbindelse mellem hans sproglige formuleringer om logiske og retoriske udsagn kan man se den skillelinie, som han med helt kolossale senere konsekvenser fik trukket mellem det virkelig sande og det kun relativt – retorisk – sande. Denne skillielinie udarbejdede han gennem en sproglig analyse og en sproglig strategi, hvor bestemte begreber defineres og kombinationsregler opstilles; anderledes kan det heller ikke være. Men tænker man det igennem, er det klart nok, at hele logikkens og sandhedsforestillingens vidt forgrenede tradition således hviler på et grundlag, som med føje kan kaldes retorisk. Skillelinien udspringer ikke af 'den rene tanke' endside af virkeligheden selv, men af et sprogligt konstruktionsarbejde.

Erkendelsen heraf indebærer imidlertid ikke med nogen nødvendighed, at logikkens domæne behøver forsvinde eller at de gamle grænser mellem logik og retorik glider ud i intet. Men det må føre til en helt anden form for bevidsthed om det sproglige og dermed relative grundlag for vores ytringer, uanset om de må anses for sande i en streng eller mindre streng forstand. I begge tilfælde hviler de på bestemte grundantagelser og herfra afledte spilleregler, hvis karakter i sidste ende er sproglige. Og disse grundantagelser kan vi godt analysere os frem til, selv om de kan være ret forskelligartede. Vi bør derfor for hver enkelt udsagn og for hver vidensmængde, vi prøver at føje sammen, samtidig fastholde bevidstheden om det omfattende sæt af antagelser, som den pågældende videns holdbarhed afhænger af. Og som *ikke* nødvendigvis vil

gælde for andre modsatrettede positioner. Først da, når dette større materiale er draget med ind, kan vi begynde at træffe de valg mellem konfliktende beskrivelser, som vi i praksis ikke kan undgå at måtte træffe. Også selvom vores valg kun kan være midlertidige og jævnlige må revideres.

Det egentlige problem ved erkendelsesmæssigt at manøvrere på dette relative, retoriske grundlag vil for mange være at opretholde motivationen for at udvikle ny viden, når anstrengelserne ikke længere kompenseres med, at den ny viden fremstår som sand og sikker i gammeldags forstand. Dekonstruktionens reaktionsmåde er i denne sammenhæng den fornærmede: 'så kan det hele også være lige meget'. Men det er mere en psykologisk end en logisk reaktionsmåde, og i det store perspektiv vil den givetvis vise sig forbigående. At dekonstruktionen med sit overraskende gennemslag har været med til at gøre problemstillingen synlig og meget bevidst for et stort publikum har været dens fortjeneste. Også selv om måden, hvorpå det er sket, har været problematisk. Den videre vej frem må være en mere stringent og radikalt gennemtænkt retorik end den, vi hidtil har kendt. Som ofte, når man vil tænke nyt, kan det vise sig i første omgang bedst at foregå via en genlæsning og -tolkning af klassikerne. Og her rager Aristoteles op over alle. Netop fordi han ikke kun skrev en retorik, men også – med stringensens retoriske effektivitet – skrev den logik, som vores sandhedsforestillinger stammer fra.